

УДК 37.01(477)

ВНЕСОК ІВАНА ПАНЬКЕВИЧА У РОЗВИТОК МОВНОЇ ОСВІТИ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Вайдич Т.В.

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ

У статті проаналізовано науково-освітню діяльність відомого українського педагога, мовознавця, етнографа Івана Панькевича на Закарпатті у міжвоєнний період. Виявлено внесок вченого у розвиток мовної освіти на Закарпатті, що полягав в укладанні «Граматики» русинської мови, її наближенні до української мови, вивченні діалектичних особливостей говорів закарпатського населення. З'ясовано, що проукраїнська позиція І. Панькевича у мовному питанні стала ключовим фактором у його звільненні з адміністративної посади. Доведено, що, працюючи викладачем Ужгородської гімназії, І. Панькевич продовжував обстоювати українську мову як рідну мову закарпатського населення. У педагогічній діяльності І. Панькевича нами виокремлено краєзнавчий підхід до навчання рідної мови як ключовий у процесі національного виховання молоді.

Ключові слова: Іван Панькевич, мовна освіта, Закарпаття, русинська мова, українська мова, національна школа, педагогічна діяльність.

Постановка проблеми. Сучасна українська педагогічна наука тяжіє до перегляду та переосмислення системи накопичених знань і теорій, пошуку нових методологічних концепцій та методичних підходів з метою їх ефективного використання в сучасних умовах. Саме історичний досвід допомагає зрозуміти причини освітніх помилок минулого, виявити позитивні зміни, новаторські підходи у шкільній теорії та практиці, що можуть бути використані в умовах сучасної школи. Водночас вивчення спадщини і поглядів видатних вітчизняних педагогів, які вели свою науково-освітню діяльність у період суспільно-політичних трансформаційних змін, обстоюючи національні інтереси в тогочасній шкільній практиці заслуговує особливої уваги з огляду їх патріотичної спрямованості. Серед останніх слід назвати й Івана Панькевича (1887–1958), відомого українського педагога, просвітника, мовознавця, фольклориста, діяльність якого була спрямована на розвиток української мовної освіти поліетнічного закарпатського краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку шкільництва на Закарпатті міжвоєнного періоду широко досліджено у працях О. Бенци, З. Ваколі, В. Гомонная [4], М. Кухти [5], І. Небесника, Г. Розлуцької [11], В. Росула [12] та ін. У дослідженнях М. Вегеша, М. Кляп, І. Ліхтея, Г. Мандзюка, В. Сіки, І. Стряпка, В. Хименця [16], П. Ходанича [17] значну увагу зосереджено на вивченні педагогічної та громадської діяльності відомих закарпатських педагогів міжвоєнної доби, зокрема А. Алиськевича, В. Бірчака, А. Волошина, В. Гренджи-Донського. У вказаних дослідженнях побіжно висвітлюється і діяльність І. Панькевича.

У статтях Б. Галаса, В. Пагірі [7], В. Чикут [18], П. Чучки висвітлюються окремі аспекти життя і творчості І. Панькевича. Проте у переважній більшості цих розвідок він розкривається як мовознавець і фольклорист. Окремо виділимо праці В. Гомонная [3], М. Мушинки [6], В. Старости [14], Г. Шикітки, в яких досліджується просвітницька діяльність відомого педагога, його внесок в організацію Товариства «Просвіта» на Закарпатті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зауважимо, що значно менше дослідницької уваги приділено педагогічній

складовій діяльності Івана Панькевича. Мало-дослідженою сторінкою української педагогічної науки залишається питання його впливу на розвиток шкільництва на Закарпатті міжвоєнного періоду, особливо в контексті мовно-освітньої політики Чехословацького ряду.

Мета статті – проаналізувати освітню діяльність та педагогічні погляди Івана Панькевича, з'ясувати його внесок у розвиток мовної освіти закарпатського краю міжвоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність І. Панькевича була тісно пов'язана з закарпатським регіоном у період його входження до складу Чехословацької республіки (1919–1938 рр.). Зазначимо, що після приєднання закарпатських земель до Чехословацької республіки тут значно розширилася мережа навчальних закладів (передусім початкових і середніх), відбулася шкільна реформа (перехід на обов'язкове восьмирічне навчання) та реорганізація системи управління освітою (поділ території Чехословаччини на шкільні округи, які очолювали окружні реферати, одним з яких став Реферат шкіл і народної освіти в Ужгороді).

Крім цього, чехословацьким урядом активно розроблялося мовне питання у краї. Для визначення літературної мови на Закарпатті, при Чеській Академії Наук розпочала свою роботу спеціальна комісія, за рішенням якої русинський діалект визнавався «малоруським» діалектом, яким говорили галичани, а відтак – останній повинен стати літературною мовою закарпатського населення. Водночас у положеннях висновку комісії зазначалося також, що в середніх школах слід вводити вивчення і чеської, і російської мов з огляду на сучасний суспільно-політичний устрій та історичні корені закарпатців відповідно [19, с. 223]. Слід додати, що комісія рекомендувала науково розробляти і досліджувати карпаторусинський діалект, його етимологічний правопис, щоб мати змогу створити власну літературну мову. Окреслені положення лягли в основу «Генерального статуту для організації й адміністрації Підкарпатської Русі», що регулював вживання літературної мови на закарпатських землях у 20–30-х ХХ ст.

Для вироблення норм і правил русинської мови закарпатського населення запрошувалися

галицькі науковці та педагоги, котрі, у свою чергу, намагалися наблизити її до української мови. Разом з цим вони активно долучилися до навчального процесу в школах Закарпаття, в яких гостро відчувався брак вчительських кадрів. Серед таких був й Іван Панькевич, який наприкінці 1919 році переїхав до Ужгорода та одразу очолив мовний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі [2, с. 25]. В його обов'язки входили різні питання регулювання мови навчання та офіційної мови у закарпатському регіоні.

Відповідно до «Генерального статуту», на початку 20-х рр. ХХ ст. шкільний реферат Підкарпатської Русі почав проводити різноманітні наради, з'їзди і конгреси вчителів, створювати анкети для визначення правил етимологічного правопису. Після тривалих дискусій було визначено основні правила та запропоновано кандидатуру І. Панкевича як відповідального за укладання наукової граматики русинської мови [15, с. 131].

Слід зауважити, що І. Панькевич брав участь у всіх з'їздах і конгресах, вивчаючи погляди закарпатських вчителів щодо мовного питання. Він одразу помітив постійне протистояння між українофільськими та русофільськими настроями місцевої інтелігенції, які також були звичним явищем і в середовищі емігрантів, запрошених сюди на роботу. Подібне протистояння не могло не відбитися і на підходах до укладання тогочасних граматики та навчання мови загалом. Погляди вчителів-українофілів базувалися на національно-патріотичному вихованні, прищепленні любові до української мови і культури, тоді як вчителі-москвофіли намагалися сформувати російську свідомість своїх учнів [15, с. 132]. У навчальному процесі вони надавали перевагу граматиці А. Волошина [1], що була написана в 1919 році і була наближена до російської літературної норми.

На думку І. Панькевича, така ситуація була спричинена низкою факторів, серед яких психологічний аспект був найбільш яскраво вираженим. Зокрема він відмічав нерозуміння більшістю проросійської інтелігенції значення слова «народна русинська» мова. А вже в тогочасних вчительських колах русинська мова асоціювалася з простонародною селянською мовою та не була літературною російською мовою, яка використовувалася в богословських книгах [20, с. 147]. Тому, перед тим, як почати укладання граматики, педагог ґрунтовно дослідив діалектні особливості мови закарпатців. Утім найбільше труднощів авторові принесла кодифікація мови.

Зазначимо, що спочатку І. Панькевич уклав граматику русинської мови відповідно до фонетичного правопису, запропонованого Г. Скрипським ще у 1907 році. Проте на з'їзді вчителів, де обговорювалася нова грамика, несподівано з'явився Г. Скрипський і публічно відмовився від свого правопису [10, с. 37]. З огляду на це, І. Панькевичу довелося переробляти граматику згідно з етимологічним правописом. За його основу він взяв правопис Максимовича-Огоновського, однак, як зазначив сам автор, зробив деякі правки задля збереження української мови як мови навчання у тогочасних школах Закарпаття [10, с. 37].

Незважаючи на всі труднощі, «Грамика руського языка для молодших клас шкіл середних и горожанських» І. Панькевича з'явилася у

1922 році і одразу ж була рекомендована Міністерством шкільництва та народної освіти Чехословаччини як базовий підручник для навчання у школах Закарпаття. Згадана грамика стала дуже популярною в тогочасному освітньому середовищі та одержала назву «панькевичівка» серед широкого загалу за свою простоту у порівнянні з попередніми грамиками та використанням живої народної мови.

У передмові до «Граматики руського языка для молодших клас шкіл середних и горожанських» І. Панькевич описав чинники, які вплинули на принципи укладання цього підручника. Звернемо увагу на наступні:

- мова закарпатців є найвіддаленішою гілкою південно-західного нарідччя українців;

- постійні контакти із сусідніми мовами призвели до мовної інтерференції та появи нових нехарактерних для русинської мови елементів;

- гірський рельєф та географічне розташування Закарпаття стали причиною появи окремих говорів з відмінними діалектичними особливостями;

- мовний хаос у письменстві Закарпаття спричинився «традицією» попередніх століть, представники якої намагалися не використовувати у своїх літературних творах живої розмовної мови, звертаючись до богословських текстів [8, с. 3-4].

На основі вищенаведених фактів, педагог обґрунтував свій вибір підходів до укладання підручника. Отож, він опирався на народну розмовну мову, беручи за основу марамрооські і верховинські говори, які зазнавали найменше інтерференції з мовами сусідніх народів. Водночас І. Панькевич наголошував на тому, що він послуговувався також і творами відомих закарпатських просвітників, які використовували народну мову у своїх працях, наприклад О. Духновича, Ю. Жатковича, та брав приклади з наукових праць І. Верхратського та В. Гнатюка [8, с. 4].

«Грамика» І. Панькевича зазнала ще двох перевидань (1927 р. і 1936 р.) і в кожній з них педагог вносив певні правки і корективи відповідно до розвитку освітньої галузі та змін у правописі. Як показувала шкільна практика, етимологічний правопис, що відображав архаїчні форми кодифікації мови, був занадто складним для засвоєння і потребував уточнень та уніфікації вимови літер. Йдеться передусім про літери *Ѣ, Ѡ, ѡ*, що могли вимовлятися як *і* та *и* (український варіант), а також як *е, у, ѡ* (російський варіант). Крім того, у 1927 році у Харкові відбулася правописна конференція, на якій було вирішено питання переходу української мови на фонетичний правопис [13, с. 93].

Ці чинники зумовили низку змін у «Граматиці» І. Панькевича як на орфографічному, так і морфологічному та лексичному рівнях. В останньому варіанті «Граматики» (1936 р.) І. Панькевич наблизив русинську мову до української, зокрема у вживанні українських слів замість діалектичних («хосновати» → «вживати»; «рурка» → «яма»), заміні *е* на *є* («допускает» → «допускає») та *ѡ* на *и* («попередньм» → «попереднім»), додаванням м'якого знаку до суфікса *-ск-* («шаришский» → «шаришський») та ін. Проте І. Панькевич й надалі використовував етимологічний правопис, хоч і в спрощеному варіанті. Це, на нашу думку, по-

яснюється мовно-освітньою політикою Чехословаччини, уряд якої не бажав роздмухувати національне протистояння на закарпатських землях, пристаючи на бік проукраїнських сил. До того ж в 30-х рр. XX ст. культурно-освітня політика чехословацького уряду по відношенню до нацменшин змінилася у бік поступової чехізації місцевого населення, в тому числі і у мовному питанні.

У 1924 році І. Панкевича було звільнено з посади керівника мовного відділу Цивільного управління через його яскраво виражені національні погляди та направлено до Ужгородської гімназії в якості вчителя русинської мови. Згодом І. Панкевич викладав тут також і філософію для учнів старших класів. Як відзначав сам педагог, така зміна була йому до душі, оскільки навчання і виховання молодого покоління в дусі патріотизму було його найвищою метою [10, с. 39].

Усвідомлюючи важливе значення історії та культури рідного краю для піднесення національної свідомості закарпатського молодого покоління, під час занять І. Панкевич часто використовував фольклор місцевого народу, праці видатних закарпатських просвітників, маловідомі архівні й документальні джерела. Водночас, щоб показати близькість культури, історії, мови закарпатців з українським народом, він послуговувався працями І. Франка, М. Грушевського, В. Гнатюка, М. Драгоманова та інших видатних науковців Західної та Східної України. Слід також відзначити те, що І. Панкевич активно залучав до своїх діалектичних та етнографічних досліджень вихованців гімназії. На його думку, безпосереднє знайомство молоді з народними традиціями, звичаями, обрядами, фольклором мало надзвичайний виховний вплив, оскільки формували високий національний, моральний і гуманістичний ідеал у підростаючого покоління [9, с. 6]. У витоках народної культури можна помітити зародження національного виховання, особливості творення національного характе-

ру, духу нації. Тому І. Панкевич застосовував красназвачий підхід до вивчення рідної мови як дієвого механізму у процесі національного виховання молоді. Крім цього, залучаючи гімназистів до польових етнографічних досліджень, український педагог активізував їхню пізнавальну діяльність, що сприяла розвитку особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Професійна діяльність І. Панкевича була тісно пов'язана з організацією рідномовного навчання на Закарпатті у міжвоєнний період. Він брав активну участь у розбудові національної школи в краї в окреслений період, долучившись до створення граматики та правопису русинської мови, яку він намагався наблизити до української. Слід зауважити, що «Грамматика руського язика для молодших клас шкёл середних и горожаньских» І. Панкевича стала першим підручником на закарпатських землях, в якому в основу була покладена жива розмовна мова. В наступних перевиданнях «Граматики» український педагог намагався ще більше наблизити орфографію та лексику русинської мови до української, враховуючи нові тенденції розвитку її правопису.

Важливого значення у педагогічній діяльності І. Панкевича набуло красназвачство, передусім вивчення народних традицій, обрядів, звичаїв, в яких він вбачав потужне джерело для національного виховання закарпатської молоді. В цьому контексті слід підкреслити, що використання красназвачого матеріалу на уроках української мови та літератури в сучасній школі дасть змогу зберегти духовні традиції українського народу, виховати справжнього патріота та громадянина Української держави.

Перспективними напрямами дослідження діяльності І. Панкевича вважаємо вивчення його взаємин з тогочасними закарпатськими педагогами та громадськими діячами з метою всебічного розкриття особливостей мовно-освітньої політики в закарпатському краї міжвоєнної доби.

Список літератури:

1. Волошинъ А. Методическая грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ. Часть I. Для I и II классовъ народной школы / А. Волошин. – Ужгородъ: Книгопечатня акціонерного товариство «УНІО», 1919. – 32 с.
2. Ганчин В. Деякі історично-правові аспекти мовного питання в Закарпатті / В. Ганчин // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року) / [Ред. кол. Б. К. Галас (відповідальний редактор), В. С. Гадорець, В. С. Задорожний та ін.]. – Ужгород, 1993. – С. 25-35.
3. Гомоннай В. Іван Артемович Панкевич як педагог / Василь Гомоннай // Матеріали наукової конференції присвяченої пам'яті Івана Панкевича (23-24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 208-211.
4. Гомоннай В. В. Школа та освіта Закарпаття / В. В. Гомоннай [та ін]; Закарпатський ін-т методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. – Ужгород: [б.в.], 1997. – 248 с.
5. Кухта М. І. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20-30-х років XX століття (на матеріалах української педагогічної преси): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / М. І. Кухта. – Ужгород, 1998. – 162 с.
6. Мушинка М. Іван Панкевич – співзахисник товариства «Просвіта» на Закарпатській Україні / М. Мушинка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд.: Феодосій Стеблій, Володимир Пашук. – Львів, 2010. – С. 577-582.
7. Пагирия В. Наукова і громадська діяльність І. Панкевича на Закарпатті у 30-ті роки / Василь Пагирия // Матеріали наукової конференції присвяченої пам'яті Івана Панкевича (23-24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 191-192.
8. Панкевич И. Грамматика руського язика для молодших клас шкёл середних и горожаньских / И. Панкевич. – Мукачево, 1922. – 132 с.
9. Панкевич И. Задачи учительства и школы на Пбдкарпатской Руси / И. Панкевич // Учитель. – Ч. 4. – С. 5-7.
10. Панкевич І. Мій життєпис / І. Панкевич // Ivan Pankevič a otázky spisovného jazika. Študie a materiály. – Prešov, 2002. – С. 36-41.

11. Розлуцька Г. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів на Закарпатті (1919-1939 рр.): монографія / Галина Розлуцька. – Дрогобич: Коло, 2005. – 282 с.
12. Росул В. В. Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX-XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. В. Росул. – К., 1997. – 194 с.
13. Синявський О. Коротка історія «Українського правопису» / О. Синявський // Культура українського слова. – Збірник І. – Харків – Київ, 1931. – С. 93-112.
14. Староста В. Просвітницька діяльність Івана Панькевича на Закарпатті (20-30-ті рр. XX ст.) [Електронний ресурс] / В. Староста, Г. Шикітка // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 42(1). – С. 315-320. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_42\(1\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_42(1)_47)
15. Стряпко І. О. Роль української політичної еміграції у розвитку освіти на Закарпатті 1919-1939 рр. [Електронний ресурс] / І. О. Стряпко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 39. – С. 130-135. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_39_25
16. Химинець В. В. Історія Ужгородської гімназії (1613-2013): монографія / Василь Химинець, Михайло Басараб. – Ужгород: «Карпати», ІВЦ ЗІППО, 2013. – 274 с.
17. Ходанич П. М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919-1939): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / П. М. Ходанич. – 2000. – 20 с.
18. Чикут В. До характеристики внеску Івана Панькевича в розвиток українського мовознавства: питання діалектології та історичної фонетики / В. Чикут // Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки. – № 2. – Запоріжжя, 2006. – С. 287-291.
19. Шандор В. Закарпаття. Історично правний нарис від IX ст. до 1920 / Вікентій Шандор. – New York: Carpathian Alliance, 1992. – 292 с.
20. Pańkevyc̆ I. Jazyková otázka na Podkarpatské Rusi / I. Pańkevyc̆ // Podkarpatská Rus. – Praha, 1923. – S. 147-150.

Вайдич Т.В.

Закарпатський венгерський інститут імені Ференца Ракоци II

ВКЛАД ИВАНА ПАНЬКЕВИЧА В РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАКАРПАТЬЕ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА

Аннотация

В статье проанализирована научно-образовательная деятельность известного украинского педагога, лингвиста, этнографа Ивана Панькевича в Закарпатье межвоенного периода. Выявлен вклад ученого в развитие языкового образования в Закарпатье, состоявший в разработке «Грамматики» русинского языка, его приближении к украинскому языку, изучении диалектических особенностей говоров закарпатского населения. Выяснено, что проукраинская позиция И. Панькевича в языковом вопросе стала ключевым фактором в его увольнении с административной должности в языковом отделе Школьного реферата Подкарпатской Руси. Доказано, что И. Панькевич, работая преподавателем Ужгородской гимназии, продолжал защищать украинский язык как родной язык закарпатского населения. В педагогической деятельности И. Панькевича нами выделен краеведческий подход к обучению языка как ключевого в процессе национального воспитания молодежи.

Ключевые слова: Иван Панькевич, языковое образование, Закарпатье, русинский язык, украинский язык, национальная школа, педагогическая деятельность.

Vaydych T.V.

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute

CONTRIBUTION OF IVAN PANKEVYCH TO THE DEVELOPMENT OF THE LANGUAGE EDUCATION IN TRANSCARPATHIAN REGION OF THE INTERWAR PERIOD

Summary

In the article the scientific and educational work of the famous Ukrainian teacher, linguist, anthropologist Ivan Pankevych in the Transcarpathian region of interwar period has been analyzed. The scientist's contribution to the development of language education in the Transcarpathian region, which was in the writing of «Grammar» of Ruthenian language, its approximation to the Ukrainian language, the study of dialectical features of Transcarpathian dialects population has been revealed. It is found that pro-Ukrainian position of I. Pankevych on the language issue has become a key factor of his firing from a job in the language department at the School Referat of Subcarpathian Rus. It is proved that I. Pankevych while working at Uzhgorod gymnasium, continued to defend the Ukrainian language as a native language of Transcarpathian population. We were singled out the regional approach to the learning of the native language as a key to the process of national education of youth I then educational activities of I. Pankevych.

Keywords: Ivan Pankevych, language education, Transcarpathian region, Ruthenian language, Ukrainian language, national school, teaching activities.